

Egri csillagok – törökül

Gárdonyi Géza születésének 150. évfordulóján, 2013. május 26-án jelent meg török fordításban az *Egri csillagok*. A regényt a Magyarországon tanult orvos, Erdal Şalikoğlu ültette át török nyelvre. A könyv az isztambuli Török–Magyar Kulturális Társaság gondozásában, Magyarország Külügyminisztériumának támogatásával látott napvilágot. A kötethez

Hóvári János, Magyarország ankarai nagykövete írt előszót, Császtvay Tünde irodalomtörténész és Fodor Pál turkológus-történész bevezetőt, Kiss Gábor isztambuli főkonzul pedig utószót. A könyv borítóját Faragó Miklós készítette. Az alábbiakban a bevezető magyar változatát és Hóvári János Gárdonyi műveiről és Dobó életéről szóló írását adjuk közre.

GÁRDONYI GÉZA ÉS MŰVE

Császtvay Tünde

PhD, a Magyar Nemzeti Múzeum
főigazgató-helyettese
csasztvay.tunde@hnm.hu

Fodor Pál

az MTA doktora, az MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont főigazgatója, az MTA BTK
Történettudományi Intézet igazgatója
fodor.pal@btk.mta.hu

Gárdonyi Géza 1863. augusztus 3-án született Magyarországon, egy Gárdony-Agárdpuszta nevű településen. Eredeti neve Ziegler Géza volt, és az 1880-as években, írói-újságírói pályájának kibontakozásakor vette fel, majd használta kizárólagosan szülőfalujának nevét. Először kántortanítói állást vállalt (eközben írta az egyik legszebb magyar karácsonyi egyházi éneket), majd újságíróként, szépíróként, költőként és drámaíróként kereste kenyerét. 1910-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1920-ban tiszteleti tagjává választották.

2005-ben különleges népszavazás volt Magyarországon. A brit mintára megrendezett Nagy Könyv programakcióban a legkedveltebb magyar regénynek Gárdonyi *Egri*

csillagok című művét választották a magyarok. A könyv a magyar általános iskolákban kötelező olvasmány, meg is filmesítették. Egy dicsőséges nemzeti sikert elevenít fel egy szövevényesen akciódús, romantikus élettörténetbe ágyazva. A legalapvetőbb emberi értékekről és választásokról, szerelemről, áru-lásról, hűségről, a haza védelméről és szeretetéről szól, emberi tartásra és helytállásra tanít. Nem meglepő tehát, ha a legismertebb magyar regénynek számít, így sok százezer ember szavazott rá. Több mint százhusz éve a magyar nemzeti identitás része és építője, miközben írójának tehetségét és művészi nagyságát saját korában (a 19. század végén és a 20. század elején) sokáig vitatták, és a mai irodalomtör-

téneti kánon szerint is csak a legnagyobb magyar írók második vonalához tartozik.

A regény kiemelt helye és elsősege azonban egyáltalán nem véletlen. Aktualitása, mondanivalója máig nem halványult. Ha a 21. századi globalizációs és mindent egyre inkább maga alá gyűrő internetvilágban, ahol egyre kevesebben egyre kevesebbet olvasnak, a magyarok a 16. századi Magyarország történelméről és az akkori kényszerű magyar–török együttélésről tudnak a legtöbbet, akkor az elsősorban az *Egri csillagoknak* köszönhető.

Gárdonyi végtelenül csodálkozott, sőt sértődötten nyilatkozott arról, hogy kortársai ifjúsági regényként fogadták és olvasták művét, miközben ő felnőtteknek írta, és benne a kor égető politikai és közéleti kérdéseire kereste a választ. Bár a mű középpontjában egy európai viszonylatban is jelentős oszmán–magyar konfliktus, az egri vár 1552. évi ostroma, illetve védelme áll, az író nem titkolt analógiával élve arról írt, hogy a regény megszületésének idején ismét szövetkező európai nagyhatalmak versenyében és Európa területi újrendezési aspirációiban a magyarság ne várja védelmét, függetlenségét és önállóságát a kiszámíthatatlan és őket csak ámító Habsburg hatalomtól, amellyel sajátos és nem egyenlő jogokat biztosító unióban élt.

A 19. század vége felé mind többen gondolták úgy, hogy a közös uralkodó által Bécsből, részben közösen irányított Osztrák–Magyar Monarchiában nem jó irányba fordultak a dolgok, s ha a magyar fél mindenben igazodik az osztrák elvárásokhoz, csakis vesztes lehet. Az indulatok és a számos forrásból táplálkozó elégedetlenség az 1870-es évek közepén-végén mindinkább egy külpolitikai kérdés megítélésében tört felszínre. Míg a magyar kormány az 1877 óta zajló orosz–török háborúban – Andrássy Gyula gróf közös

külgügyminiszternek a Monarchia balkáni befolyását erősítő, távlati politikai stratégiája szerint – a közember számára sokszor átláthatatlan, nemegyszer tagadott, mégis érzékelhetően erőteljes orosz- (és német-) barát politikát folytatott, addig a magyar közvélemény a rátámadó óriási szláv hadaknak hősiessen ellenálló, kicsiny baráti nép, a török sorsában önnön kiszolgáltatottságára ismert rá. Ezért aztán a törökbarátság és a -szimpátia a 19. század utolsó harmadában rendkívül megerősödött Magyarországon, amit a magyar és a török nyelv közös eredetével kapcsolatos tudományos elgondolások tovább mélyítettek.

Gárdonyi 1552-ben játszódó regényének valóságos történelmi előzménye az, hogy az oszmánok 1541-ben elfoglalták Budát, Magyarország fővárosát, a rákövetkező években pedig további magyar várakat, és az ország középső részét megszállva létrehozták a budai vilájetet. A regény várvédő szereplőinek kitálat sorsán keresztül mutatja be az író, hogyan vergődött Magyarország az oszmán és a Habsburg nagyhatalom és a területén felvonuló óriási hadseregek között. Dobó István, az egri várvédők kapitánya és katonái – hitük szerint – egész Magyarországot, annak önálló létét, sőt Európát is védelmezték, amikor megállították és visszafordulásra kényszerítették az oszmán sereget, hisz ahogy a regényben Dobó mondja: „*A falak ereje nem a kőben van, hanem a védők lelkében.*” Mindemellett a szembenálló magyar és török sereg méltó ellenfele egymásnak. Mindegyik győzni akar, mégis becsüli és értékeli a másikat, s hasonlóképpen ítéli el azt, aki képes elárulni az övét.

Gárdonyi Géza első, máig leghíresebb történelmi tárgyú regényét, az *Egri csillagokat* a *Pesti Hírlap* című, a modern polgárosodás eszméjét hirdető, meghatározó szerepű fővárosi újság 1899 karácsonyán kezdte közölni

folytatásokban, s ez jelent meg némi átdolgozás után 1901-ben könyv formában is. A cselekmény közel két évtizedet ölel át: a Mecsekből indul 1533-ban, s 1552-ben, az egri várát védő magyarok győzelmével zárul. Gárdonyi nemcsak a 350 évvel korábbi nagypolitikai és közéleti eseményeket elevenítette föl hihetetlenül pontosan és a forrásokhoz híven, hanem a korabeli mindennapi életet hitelesen és átélhetően megidézve tudta elmesélni a várvédő hős, Bornemissza Gergely és szerelme kitalált lelki fejlődés- és élettörténetét.

A regény történelmi hűség példaeértékű. Gárdonyi komoly tudományos kutatást folytatott, mielőtt belekezdett az írásba. Végigzárándokolta a regényben megjelenő magyar helyszíneket (Buda, Eger, Sopron, Szigetvár, Erdély), és hat hetet töltött Konstantinápolyban. Tanulmányozta a törökök és a magyarok számára fontos 16. századi történelmi eseményeket, a törökök vallási szertartásait és mindennapi életét, beszéd- és szókincsanyagát, kultúráját, harci, öltözködési és étkezési szokásait, kutatott a bécsi levéltár és a Nemzeti Múzeum archívumának 16. századi anyagában. Fennmaradt könyvtára tanúsága szerint összegyűjtötte azokat a 16. századi történelmi forrásokat és feldolgozásokat, amelyeket a 19. században fedeztek föl, és a legauthenticusabbnak, legfrissebbnek számítottak a 19. század második felének történettudományában. Olvasta Szerémi György 1540-es években keletkezett *Magyarország romlásáról* című munkáját, ismerte Verancsics Antal, a Szülejmán szultánnál 1553–1557 között járt és az 1568-as drinápolyi békét megkötő isztambuli követ műveit. Alaposan áttanulmányozta Dzselaálzáde Musztafa krónikáját, Tinódi Lantos Sebestyén korabeli krónikájából, az *Egervár viadaljáról* s az ebből készült *Eger summájából* pedig kijegyzetelte és beépítette

regényébe az egri ostrom történetének minden apró mozzanatát. Felhasználta Istvánffy Miklós 17. sz. elején írott és a 19. sz. második felében kiadott *Magyarország története 1490–1606* című, monumentális összefoglalását. A 19. századi magyar történetírás főbb műveiből támaszkodott Szalay Ágostonnak a *Négyszáz magyar levél a XVI. századból* című gyűjteményére és Salamon Ferenc *Magyarország a török hódítás korában* c. könyvére (1864). Tanulmányozta a korabeli török kosztümkönyveket és a régi fegyvereket, hogy szereplőinek ruháit és a csatákat hitelesen tudja leírni.

Ha viszont a regényre nem mint történetileg hiteles műre, hanem mint keletkezési idejének (a 19–20. sz. fordulója) irodalmi lenyomatára tekintünk, kiderül, hogy Gárdonyi, a történész, mesterien ötvözi a számos híres történelmi személy hiteles bemutatását az író Gárdonyi fikciós elképzeléseivel. A műben ugyanis a titokzatos és egzotikus helyszíneken zajló, fordulatos történelmi cselekményt egy bizonyíthatóan élt várvédő, Bornemissza Gergely, a Gárdonyihoz hasonlóan alacsony sorból, saját erejéből felemelkedő egri hős fikciós és romantikus élettörténetén keresztül kísérhetjük végig. A szereplők viszonyrendszerét és kapcsolataik ábrázolását tekintve az *Egri csillagok* a 19. sz. végének kiváló és nagy műgonddal kidolgozott lélektani regénye és egy minden akadályt elsöprő szerelem vadromantikus története. A 16. századi Magyarországon nehezen képzelhető el, hogy egy nő annyi veszélyes kalandon át sértetlenül követhetné imádottnak férjét, mint Cecey Éva, de a 19–20. sz. fordulóján, a magyar nők emancipálódásának kezdetekor már nem meglepő, ha egy lélekben erős nőt semmi nem állíthat meg céljai és szerelme elérésében. De éppúgy vizsgálható az is, hogy a csatajelenetek realizisztikus leírásában vajon mennyire hatott

az íróra az irodalmi naturalizmus, vagy hogy a mű politikai ártélmehetősége (utalásai a 19. sz. végi magyar problémákra) felfogható-e valamiféle sajátos irodalmi szimbolizmusnak. Akárhonnan nézzük is, a mű egyszerre tekinthető mesteri történelmi regénynek és a 19–20. sz. fordulója sajátos, modern regénykísérletének, amelyben saját koráról ad közre politikai helyzetjelentést és víziót.

Gárdonyi többször is akkurátusan kijavította a regény szövegét. Először a folytatásokban megjelenő hírlapi részközlések kötetbe való rendezésekor, amikor is körülbelül egyharmadával húzta meg, és jócskán átírta az eredeti szöveget. A korban is óriási sikernek számító, 14 ezer példányban megjelent első kiadás után újra végigstilizálta a szöveget, amely később újabb és újabb változtatásokkal jelent meg – összesen negyvenezer példányban 1945-ig. Halála után nem sokkal egyik fia – apja jegyzetei alapján – lábjegyzetekkel és a török szavak és hadi kifejezések jegyzékével egészítette ki a regényt, több helyen önkényesen változtatva apja szövegén. A kommunizmus idején (1945–1990) pedig már szisztematikusan és jól átgondoltan, sok helyütt ideológiai és politikai okokból változtattak és rontottak Gárdonyi mondatain.

Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában fennmaradt a regénynek az a korrek-túrapéldánya, amelyet Gárdonyi nagy odafigyeléssel a halála előtti utolsó kiadáskor végigjavított, így a 2005-ben Császtvay Tünde szerkesztésében megjelent új edíció végre visszaállította a Gárdonyi akaratának textológailag és filológailag megfelelő szöveget.

Gárdonyi regényművészete – ahogy egy másik kiváló magyar író, Móricz Zsigmond megfogalmazta – „meggazdagította a magyar életet édes lángokkal.” Mégis, a 20. század elejének háborúra készülő világában a kor

egyik legsikeresebb írója bezárkózott egri otthonába; embergyűlöletéről, önként vállalt magányáról legendák sora született, melyeket az író nemhogy eloszlatni, de még táplálni is igyekezett. Irodalmi díjat nem fogadott el többé, irodalmi társasági tagságot és funkciót nem vállalt, sorozatos irodalmi-kiadói pereskedésekbe bonyolódott, legjobb barátai nagy részével is összeveszett. Egyre inkább idegenkedve figyelte a modern költészet próbálkozásait, s mind jobban elmerült misztikus elemekkel tarkított, vegyes és ellentmondásoktól sem mentes tanaiba. 1922. október 30-án éjjel halt meg dolgozószobájában; anyja és két fia volt mellette. Naplóját titkosírással jegyezte le, és rendelkezése értelmében csak halála után sok évvel bonthatták fel családtagjai.

Végrendeletében azt kívánta: „Íróasztalom legyen a síremlékem. Az íróasztalom, ahol gondolataim testet öltöttek. Ahol a lelkem és szívem minden érzése átömlött tollam vonásaiba.” Aztán mégis szerény síremléket állítottak neki az egri vár egyik bástyáján, amelyen ez a felirat olvasható: „Csak a teste”. S valóban, szelleme örökké él azoknak az egrieknek és magyaroknak a szívében, akik számára fontos a hazaszeretet és a nemzet függetlensége. Olyan gondolatok ezek, amelyek a török népnek, a török olvasóknak is kedvesek és fontosak. Ez ad reményt arra, hogy megértően fogadják egy ma már baráti nép egykorvolt hősi harcáról szóló beszámolót – még akkor is, ha ezt a harcot történetesen az ő dicső elődeik ellen folytatták.

Kulcsszavak: *Gárdonyi Géza és az Egri csillagok, történelmi regény, modern lélektani regény, a hódoltság kora, Magyarország és a Monarchia a 19–20. század fordulóján, magyar–török kapcsolatok, az Egri csillagok kiadásai*